

Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р. №1296-ХІІ «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про Президента Української РСР»; Закон України від 5 липня 1991 р. №1297-ХІІ «Про вибори Президента Української РСР»; Постанова Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р. №1298-ХІІ «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=0600>. **8.** Конституція України. Офіційне видання Верховної ради України. – К., 1996. – 117 с. **9.** Конституція України. Текст Основного Закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду / Огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. – К.: Наукова думка, 2006. – 212 с. **10.** Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / Кармазіна М. С. – К., 2007. – 365 с. **11.** Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; Гол. ред. В. М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с. **12.** Литвин В. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. – К.: Издательский Дом «Альтернативы», 1997. – 335 с. **13.** Бойко В. Що таке кучмізм? Частина шоста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obozrevatel.com/news/2005/12/6/67888.htm>; Кучма і «кучмізм» як явище. Експерти «Дня» про політичне десятиліття (1994-2004) // День. – 2005. – 6 травня. – С.6; Видрін Д. Епоха Президента Кучми (і трішки згодом) / Дмитро Видрін // Дзеркало тижня. – 2003. – №37. – 27 вересня. – С. 4. **14.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politic.org.ua/>. **15.** Василь Лемак. Хто в домі хазяїн?! Про «слабкого» президента і «сильний» уряд в українській моделі влади / Василь Лемак // Дзеркало тижня. – 2007. – 13-19 січня. – №1 (630).

УДК 329.05

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Нікогосян О. О.

У статті розглядаються основні концептуальні підходи до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем. Типології політичних партій розроблялися з урахуванням безлічі критеріїв, тому вони багато в чому суперечливі й не сумісні одна з одною. Деякі з них базуються на критерії функціональності, що враховує цілі, які переслідують партії, інші – на організаційному

принципі, що розрізняє партії з розвинутою й слабкою інфраструктурою.

Ключові слова: *політичні партії, партійні системи, типології партійних систем.*

In the article basic conceptual approaches to the study of the development of political parties and party systems are examined. The typologies of political parties were developed taking into account many criteria. As a result these typologies are mostly contradictory and not compatible with each other. Some of them are based on the criterion of functionality, which considers the purposes of parties, others – on the organizational principle, which distinguishes parties with the developed and weak infrastructure.

Keywords: *political parties, party systems, the typologies of party systems.*

У сучасній політичній науці особливо популярні два основні підходи до дослідження партій і партійних систем. Перший – «макропідхід», за допомогою якого дослідники прагнуть охопити все розмаїття політичних партій, аби створити загальну (універсальну) теорію їх формування й функціонування. Цей підхід запропонував М. Дюверже, а потім розвинув К. Дженда. Для перевірки основних концептуальних положень Дюверже К. Дженда зібрав багатий емпіричний матеріал про 158 партій з 10 культурно-географічних регіонів світу. Результати дослідження дозволили К. Дженді запропонувати універсальну теорію, що допомагає описувати, пояснювати й передбачати еволюцію й поведінку партій у країнах з різною політичною культурою.

Універсальна теорія дослідження політичних партій сприяє розробці методології й типології партій, формуванню закономірностей руху, які проявляються в їхній діяльності: в організаційній структурі, соціальній базі й складі, зв'язках із громадськими рухами, у методах функціонування, виробленні ідеології, політики, програми, прийнятті політичних рішень, виконанні інших функцій, визначених статутом партій. Ця теорія передбачає також аналіз діяльності політичних партій у роботі з виборцями, громадськими організаціями, рухами, державними органами тощо.

Другий підхід – прикладний, або «мікропідхід». За його допомогою аналізується кожна окремо взята партія, тобто конкретний суб'єкт політичного процесу з конкретними параметрами в часі й просторі. На основі «мікропідходу» створена спеціальна теорія дослідження політичних партій.

Засновниками даної теорії можна вважати М. Острогорського, Р. Міхельса, М. Вебера. Завдяки спеціальній теорії політичні партії можуть самоідентифікуватися, об'єктивно оцінювати своє місце й можливості, щоб відігравати адекватну роль у становленні громадянського суспільства. Спеціальна теорія вивчає конкретні особливості й специфічні закони, що проявляються або в певних типах партій, або в партійній системі тієї чи іншої країни.

Хоча в науковій літературі існує багато типологій партійних систем, найбільше визнання здобула класифікація М. Дюверже, в основу якої покладено кількісний критерій. Відповідно до цієї класифікації партійні системи можуть бути однопартійними, двопартійними та багатопартійними [1].

Класифікація Ж. Блонделя враховує дві змінні: кількість партій і їхнє положення в партійній системі. Ці критерії дозволяють Ж. Блонделю виділити чотири типи змагальних партійних систем: двопартійну, двох з половиною партійну, багатопартійну з домінантною партією й багатопартійну без домінантної партії. Дж. Сарторі ввів такі змінні, як кількість партій, що змагаються (формат партійної системи), та ідеологічна дистанція між ними (механізм партійної системи). У результаті він запропонував чотирьохелементну класифікацію: система домінантної партії, двопартійна система й два варіанти багатопартійної системи – поміркована й украй поляризована.

Спроба переоцінити типології політичних партій при збереженні, де це можливо, загальноприйнятих понять і термінів зроблена в статті відомих дослідників процесу партійного будівництва Р. Гантера й Л. Даймонда «Види політичних партій: нова типологія» [2]. Автори наводять декілька підстав, за якими така переоцінка є необхідна.

З огляду на те, що всі типології виникли на основі аналізу партій країн Західної Європи за минулі 150 років, природно, що деякі їхні відмінні риси формувалися під впливом певних умов, зокрема тимчасових і географічних. У той же час партії, які виникли пізніше й за інших умов, не можуть бути класифіковані за класичною типологією.

Особливістю наявних типологій політичних партій є те, що їх розробляли з урахуванням безлічі критеріїв. Як результат, вони багато в чому суперечливі й не сумісні одна з одною. Так, одні типології засновано на критерії функціональності, що враховує цілі, які переслідують партії, інші – на організаційному принципі, що розрізняє партії з розвиткою й слабкою інфраструктурою.

Типологія політичних партій Р. Гантера й Л. Даймонда заснована на трьох критеріях:

1) формальна організація партії – враховуються такі фактори, як масовість, інфраструктура й особливості комунікації.

2) програмні установки – враховує ідеологічну, релігійну, етнічну й географічну складові діяльності партії.

3) особливості стратегії й поведінкові зразки в діяльності партії – зокрема, ступінь толерантності до демократичних норм і правил, інших учасників політичного процесу й інститутів політичної системи.

Крім того, автори враховують такі дві якісні характеристики, як особливості соціальної групи, інтереси якої представляє та чи інша політична партія, й методи прийняття рішень усередині партії, зокрема роль і ступінь впливу партійного лідера [2].

Автори роблять висновок про те, що трансформація існуючих і поява нових видів партій пов'язані з фундаментальними процесами, що відбуваються в суспільстві. Наведена типологія дозволяє зрозуміти вплив тих чи інших процесів на еволюцію політичних партій [2].

Безсумнівно цікавою в науковому плані є стаття американського професора політології С. Волинця «Поza партіями «хапай усіх»: підходи до вивчення партій і партійних організацій у сучасних демократіях» [3]. Автор стверджує, що необхідно переглянути наявні класифікації політичних партій і партійних організацій у зв'язку зі змінами в організації партій і методах роботи з виборцями. Автор справедливо відзначає відсутність єдиної схеми опису партій, що могла б бути застосована як у країнах розвинутої ліберальної демократії, так і в державах, що переживають період демократичного транзиту.

С. Волинець звертає увагу на характерні риси порівняльних досліджень у сфері політичних партій:

1) Загалом такі дослідження проводилися в Західній Європі. Це призвело до опису відносно легко порівнюваних випадків. Вченим не знадобилися альтернативні класифікації або інструментарії для порівняння, «тому що більшість європейських партій можна розмістити на шкалі «лівий – правий» або пов'язати з відомими ідеологічними школами, до яких вони належать».

2) Основну увагу дослідники зосередили на партійних системах, а не на самих партіях, їхньому устрої або яким шляхом їх можна було б класифікувати.

3) Вчені приділяли й приділяють велику увагу змінам, що відбуваються усередині партій. Тому сьогодні вони готові говорити про те, як змінилися певні партії за якийсь період, але їм не вистачає інструментарію для порівняння партій, що існують паралельно. Їхній висновок полягає в тому, що партії, які належать

одній політичній системі й грають за схожими правилами, стають усе більш схожими [3].

С. Волинець вважає, що ці особливості стали причиною труднощів, з якими вчені дотепер стикаються, незважаючи на майже столітню історію порівняльних досліджень у сфері політичних партій. Водночас є й загально визнані класифікації, такі як шкала «лівий – правий»; або класифікація Дюверже, який розрізняв кадрові й масові партії; або класифікація Ньюмана, який виділяв партії індивідуального представництва й демократичної, або масової, інтеграції. Але навіть ці класифікації дослідники використовують не завжди, вважаючи їх марними [3].

На думку С. Волинець, класифікації Дюверже й Ньюмана є основними. Ньюман особливу увагу приділяв функціям партій, Дюверже – організаційним особливостям, намагаючись погодити їх з походженням, класовою основою й організаційними потребами. С. Волинець пропонує звернути увагу на альтернативну типологію. У її межах виділяють такі типи політичних партій: партії, основною метою яких є одержання найбільшої кількості голосів на виборах; партії, які прагнуть реалізувати певний політичний курс; і партії, які прагнуть за всяку ціну заволодіти державними посадами. Автор статті стверджує, що ця типологія придатна як стосовно особливостей партійної поведінки й переваг, так і партійної структури й організації. Вчений вважає цю схему універсальною і такою, що можна застосовувати в різних умовах для багатьох цілей, чого явно бракувало старим класифікаціям.

С. Волинець вважає, що різні партії можуть міняти свою політику й основні принципи, що веде до зміни типу, але такі зміни відбуваються не відразу – на це може піти кілька років [3].

Партії, основна мета яких – одержання максимальної кількості голосів на виборах, можуть бути співвіднесені з партіями «хапай усіх» і електорально-професійними партіями. Партії, які прагнуть за всяку ціну заволодіти державними посадами, по суті, є картельними. А ті, що зорієнтовані на реалізацію певного політичного курсу, це програмні партії.

Західноєвропейські партії набули своєї теперішньої форми, адаптуючись до нових умов. Кіргхаймер і Панебьянко дійшли висновку, що ці процеси призвели до усереднення, тобто до того, що партії стали більш схожими одна на одну. Цю тезу С. Волинець бере під сумнів. На його думку, від того, як партії реагують на зміни зовнішнього середовища, безпосередньо залежить те, яких форм вони набудуть, і це він намагається довести за допомогою своєї класифікації.

Партії можуть міняти свою орієнтацію, відмовитися від бажання перемогти на виборах, одержавши максимальну кількість голосів,

на користь посилення курсу для втілення в життя своєї політичної програми, і навпаки. Ступінь зміни для різних партій буде не однаковою, вона буде відрізнятися залежно від їхніх внутрішніх характеристик.

Таким чином, сучасні партії не зазнають ніяких універсальних змін. Трансформації, що відбуваються з партіями, призводять до появи різних форм партійної організації.

Вивченню змін партійних систем присвячено збірник праць, котрий видав Європейський консорціум з політичних досліджень [4]. Збірник цікавий тим, що в ньому розглядаються теоретико-методологічні проблеми трансформації партійних систем на підставі всебічного вивчення партій у країнах Західної, Південної й Східної Європи. При цьому аналізуються класичні концепції змін партійних систем і пропонуються нові підходи до досліджень.

На підставі аналізу таких факторів, як розмаїття, ступінь і частота змін партійних систем, вчені дійшли висновку, що класичні концепції Ліпсета-Роккана й Баргаліні-Меїєра в сучасних умовах малоприматні. Теорія розмежувань здатна охарактеризувати трансформації партійних систем тільки як відбиття «заморожених» структур розмежування. Сьогодні в більшості країн розмежування замінені відкритим і гнучким партійним змаганням. Однак автори не вважають, що розмежування зникли взагалі, просто виникли альтернативні фактори й змінився характер самих розмежувань, – вони стали «розмороженими» [5].

У вступі до збірника П. Пеннінгсон і Я. Лейн відзначають, що зміна партійних систем може набувати різних форм. Наприклад, форму перетворень, коли виборці віддають перевагу новим партіям, або форму «дезінтеграції». Про «дезінтеграцію» партійних систем країн Західної Європи свідчать зниження партійної ідентифікації; зростання рівня електоральної диспропорційності; поява нових політичних партій, що ведуть до фрагментації, хоча електоральні досягнення цих нових партій досить скромні. Такі тенденції послаблюють зв'язок між виборцями й партіями, створюючи умови для зміни партійних систем. Тому, пишуть П. Пеннінгс і Я. Лейн, необхідні теорії, що беруть до уваги нові фактори й тенденції [5].

С. Ерссон і Я. Лейн у статті «Електоральна нестійкість і зміна партійних систем у Західній Європі» роблять висновок про незастосовність концепції Ліпсета-Роккана для опису сучасних партійних систем. Ці автори вважають, що партійні системи стабільні, тому що частина головних партій залишається незмінною від одних виборів до інших, начебто переваги виборців «заморожені» у стандартах історичних і соціальних розмежувань початку ХХ ст. Ерссон і Лейн вважають, що в електоральній нестабільності й змінах партійних систем варто розрізняти

мікрорівень – індивідуальну поведінку виборців і макрорівень – зміну самої партійної системи. Аналіз партійних систем у країнах Західної Європи в період з 1950 по 1994 рр. дозволив констатувати зростання електоральної нестабільності. Переваги виборців політичних партій жорстко не зафіксовані, партії більше не можуть розраховувати на сталість електоральної підтримки від виборів до виборів. Автори стверджують, що в Західній Європі немає «заморожених» партійних систем і електорат більше не пов'язаний з партіями так, як це пояснює модель Роккана, тобто виходячи із соціальних розмежувань.

Стаття П. Пеннінгса «Триада змін партійних систем: голосування, функції й політика» присвячена розгляду концепцій А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, К. фон Бейме. Автор доходить висновку, що підхід Лейпхарта, в основі якого лежать кооперація й коаліція, дозволяє краще зрозуміти функції й політику партій. За його допомогою також можливо пояснити, чому фрагментовані системи можуть бути стабільними. Недолік підходу Лейпхарта в непридатності для аналізу змін у країнах Західної Європи, пов'язаних з тенденцією до більшої «відкритості». Ці зміни пояснюються економічною відкритістю й корпоративізмом. Висновок П. Пеннінгса полягає в тому, що варто об'єднати підходи Сарторі й Лейпхарта в одну нову типологію, здатну трактувати такі феномени, як протистояння або об'єднання партійних систем, коаліційні й змагальні взаємодії партій.

Положення західної теорії партійної організації використовувалися для дослідження східноєвропейських партій. П. Левіс, наприклад, вказує на збереження привабливості моделі «традиційної масової партії». На думку вченого, своїм успіхом партії типу СДПРП і ВСП зобов'язані найсильнішим сторонам «традиційної масової партії: широке – для посткомуністичного контексту - членство, неабиякі фінансові й матеріальні ресурси та високий рівень організаційного розвитку». Такі властивості моделі, що, схоже, усе ще «має важливе значення в посткомуністичній... Європі». С. Паджетт, проаналізувавши розвиток політичних партій колишньої НДР, виявляє іншу модель: партії як асоціації співчутливих, керовані політичною елітою й професійним партійним апаратом, котрі виступають як другорядні, але важливі організації, що політично обслуговують слабо конституційовану електоральну клієнтуру.

Найґрунтовніше теоретичне дослідження типів партійних організацій у Східній Європі знаходимо у роботах П. Копецького й Г. Кітшельта. З погляду П. Копецького, найбільш перспективною організаційною формою є «утворення з пухкою електоральною базою, в якому відносно важливу роль відіграє партійне членство,

а провідну – партійне керівництво». Це пов'язано з декількома обставинами: а) партії змушені звертатися до широкого кола виборців, головним чином тому, що не можуть розраховувати на сталу підтримку електорату, оскільки при авторитарному правлінні подібна прихильність індивідів партії була відсутня; б) партії, вочевидь, не прагнуть до збільшення членства, тому що їхні фінансові ресурси не залежать від кількості членів (щодо цього вони набагато більше покладаються на державу), а при меншій кількості членів скорочується ймовірність потужних викликів чинному партійному керівництву; в) деполітизовані громадяни посткомуністичних систем не виявляють особливого бажання ідентифікуватися із всеохопними ідеологіями й партійними символами, - скоріше, вони схильні солідаризуватися із сильними особистостями. Тому, стверджує П. Копецький, найбільші шанси в посткомуністичній політиці мають партії на зразок «універсальних» або «електорально-професійних», де партійне керівництво відіграє провідну роль, а партійна організація - другорядну.

Низку теоретичних настанов для аналізу партійної організації в Східній Європі й колишньому Радянському Союзі пропонує й Г. Кітшельт. Він виокремлює три «ідеалтипи» партій (харизматичний, клієнтелістський і програмний) і визначає умови, за яких вони можуть виникнути. Харизматичні партії являють собою «дещо більше, ніж неструктуровану масу людей, які згуртувалися навколо лідера». Такі партії за природою нестабільні, адже щоб зберегти прихильність послідовників, харизматичні лідери повинні рано чи пізно забезпечити своєму електорату виборчі стимули й вступити на шлях організаційного розвитку. В результаті чого харизматична партія перетвориться на клієнтелістську або програмну. Для клієнтелістських партій характерний персональний патронаж. Вони вкладають багато коштів у створення організації, що ефективно забезпечує ресурсами своїх послідовників. Такі партії, однак, уникають витрат на координацію діяльності своїх членів, тому що від останніх потрібна не віра в якийсь набір ідеологічних цілей, а особиста лояльність. Зі свого боку, програмні партії засновуються для реклами ідеалів «бажаного суспільства як колективного блага, яке вони обіцяють забезпечити, і залучення активістів і лідерів, готових пропагувати й втілювати в життя ці ідеали». Програмні партії дещо важче створити, однак вони «більшою мірою здатні підсилити консолідацію й стабільність демократичного режиму, ніж два альтернативні типи» партійної організації.

Окрім особливих організаційних типів, Г. Кітшельт пропонує евристичну модель для пояснення причин формування різних типів партій у посткомуністичній політиці. Загалом він вважає, що ступінь імовірності появи програмних партій визначається чотирма

факторами: а) давниною індустріалізації; б) інституціональними характеристиками, такими як наявність президентської або парламентської системи; в) особливостями демократичного транзиту; г) системним часом з моменту перших вільних виборів (вимірюваним числом таких виборів). Виходячи із цієї моделі, вчений висловлює припущення, що шанси на появу програмних партій найвищі в Чеській республіці, Угорщині, Польщі, Словенії й трохи менші в Словаччині, державах Балтії й Хорватії. У Болгарії, Румунії, більшості республік колишнього Радянського Союзу і Югославії набагато ймовірніше формування клієнтелістських або харизматичних партій [5].

На основі викладеного можна зробити такі висновки. Кожному з наведених вище підходів до концептуалізації організаційного розвитку партій у Східній Європі й колишньому Радянському Союзі властиві три загальні недоліки. По-перше, всі вони використовують для ідентифікації партійних типів абстрактні категорії, хоча не зовсім зрозуміло, у чому полягають найважливіші організаційні розбіжності між універсальними та електорально-професійними або клієнтелістськими і програмними партіями (якщо такі взагалі є). По-друге, при проведенні кросснаціональних досліджень країн Східної Європи й колишнього СРСР у жодному з них (за винятком, концепції Г. Кітшельта) не беруться до уваги організаційні варіації. Складається враження, що всі вони виходять із припущення, що найбільш імовірний – єдиний (електорально-професійний) тип. По-третє, у них практично відсутній системний порівняльний аналіз можливих пояснень того, чому можуть виникати різні організаційні типи партій.

1. Дюверже М. Политические партии. / Пер. с фр. – М.: Академический проект, 2005. – С. 21. **2.** Гантер Р., Даймонд Л. Виды политических партий: новая типология. Реферат // Политическая наука. – 2006. – № 1. – С. 54. **3.** Волинец С. Вне партий «хватай всех»: подходы к изучению партий и партийных организаций в современных демократиях // Политическая наука. – 2006. – № 1. – С. 61. **4.** Сравнение изменений партийных систем // Политическая наука. – 2006. – №1. – С. 72-81. **5.** Ишияма Дж. Т. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике // Полис. – 1999. – № 4. – С. 150.

ТРИАДНО-МЕТОДОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТРАНЗИТНОГО ШЛЯХУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Леценко В. М.

У статті розроблюються три нові політологічні ідеї: 1) будь-яка політична партія не має бути «призначеною зверху», а мусить виникати в надрах низовонародної соціальної системи; 2) на шляху до статусу інституціоналізованої структури політичної системи будь-яка партія має пройти апробацію на площинах трьох політичних полів (місцевого або «низовонародного», середнього або «публічної політики», верхнього або «легітимної політики»); 3) будь-яка партія мусить мати квадратну конструкцію (соціальна база, політична платформа, політична програма, політична ідеологія). Із цих «структурно комплексних» ідей автор складає каркас сучасної партієтворчої концепції.

Ключові слова: *політична партія, партієтворча концепція, громадянське суспільство, політична сфера.*

Three new political approaches have been elaborated in the article: 1) no political party can be organized «from the top», it should be created at the «bottom» level of the social system; 2) on its way from the state of the institutionalized structure of the political system any political party should be probated at three political levels (local - «bottom», medium - «public» and upper - «legal»); 3) any political party should be of «square» structure (social basis, political platform, political program, political ideology). According to this «structural-integrated» approach the author of the article presents a modern party-formative concept.

Keywords: *political party, party-formative concept, civil society, political sphere.*

У запропонованій статті зашифровано кілька не надто популярних у нас думок, – та ще й таких, про які мали б пам'ятати у колах правлячого політикуму, – особливо у контекстному зв'язку з політичною реформою, яка буцімто «радикально ще триває». Перш ніж вказати на ті думки, зазначимо: у країні, де на обох рівнях суспільної свідомості – буденному й теоретичному – ледь не на кожному кроці мимовільно та стихійно плутають «державу» і «суспільство», – у тій країні «немає жодної позадержавної сфери діяльності, ... всі соціальні процеси можливі лише як державні, а всі державні стосунки ототожнюються із суспільними» [9, с. 436].